

УДК 351.83

О. В. Боков,

к. держ. упр., с. н. с., завідувач науково-дослідної лабораторії соціальних досліджень ринку праці,
Інститут підготовки кадрів Державної служби зайнятості України, м. Київ

ПРАВОВІ ПИТАННЯ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАЦІ НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ (В КОНТЕКСТІ АДАПТАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ДО МІЖНАРОДНОЇ ПРАВОВОЇ БАЗИ КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ)

A. Bokov,

PhD, senior researcher, head of the research laboratory of social studies labor market training institute of the
State Employment Service of Ukraine, Kyiv

LEGAL REGULATION OF CHILD LABOR IN UKRAINE (IN TERMS OF ADAPTATION OF NATIONAL LEGISLATION TO THE INTERNATIONAL LEGAL FRAMEWORK OF EUROPEAN UNION COUNTRIES)

У статті проаналізовано чинне законодавство України в сфері регулювання праці неповнолітніх та проведено його порівняльний аналіз з міжнародною правовою базою країн Європейського Союзу.

Розглянуто міжнародний досвід деяких країн світу щодо правового захисту дітей залучених до трудової діяльності. Визначено низку проблемних питань в сфері трудової зайнятості дітей в Україні та запропоновано шляхи їх вирішення.

The article analyzes the current legislation of Ukraine in the regulation of child labor and carried out it a comparative analysis of the international legal basis of the European Union.

Considered the international experience of some countries on the legal protection of children involved in the work. A number of issues been determined in the field of employment of children in Ukraine and proposes ways their solution.

Ключові слова: дитяча праця, неповнолітній, охорона дитинства, трудові правовідносини, легка робота, умови праці, охорона праці.

Key words: child labor, juvenile, child protection, labor relations, light work, working conditions, labor protection.

В Конституції України задекларовано право кожного громадянина на працю та визначені умови для його реалізації. При цьому на сьогодні проблеми трудової зайнятості дітей є досить актуальними.

Чинне законодавство України, нормативні акти, що стосуються праці дітей, спрямовані на вилучення тих видів робіт, які справляють шкідливий вплив на здоров'я та розвиток дитини, створення умов для всебічного розвитку дітей, зокрема розвиток творчих здібностей, формування позитивних настанов на суспільно корисну трудову діяльність, створення умов для реалізації трудової активності дітей і підлітків у належних санітарно-гігієнічних умовах, які сприяють розвитку дитини. Саме тому ранній початок трудової діяльності неповнолітніх, що перевищує його фізіологічні можливості, може негативно позначатися на здоров'ї дитини, її подальшому фізичному, психічному та соціальному розвитку.

На сьогодні в правовому полі України існує низка проблемних питань в сфері трудової зайнятості дітей, які ще потребують вирішення. Так, недостатньо чітко регламентовано види діяльності, де дозволяється використовувати працю дітей, відсутнє визначення терміну „легка робота для неповнолітніх”, неоднозначною в національному законодавстві є визначення віку початку трудової діяльності для неповнолітніх, робота в якому не наносить шкоди їх здоров'ю, моралі та освіті.

В умовах інтеграційних процесів пов'язаних з європейським вибором України постає питання подальшої адаптації національного законодавства до міжнародної правової бази країн Європейського Союзу.

Слід особливо зазначити про ратифікацію Верховною Радою України Європейської соціальної хартії (переглянутої) та взятих Україною на себе зобов'язань щодо обов'язкового виконання деяких статей та пунктів частини II Хартії.

Так, у статті 7 Європейської соціальної хартії (переглянутої), зазначено, що мінімальний вік прийняття на роботу становить 15 років, за винятком дітей, які залучаються до виконання робіт, визнаних легкими роботами, які не завдають шкоди здоров'ю дітей, їхній моралі або освіті. Крім того, стаття визначає і певні заборони щодо робіт, де умови праці визнано небезпечними і шкідливими для здоров'я; праці осіб, які ще здобувають обов'язкову освіту, яка може порушувати процес їхнього повного навчання; робіт, де тривалість робочого часу не відповідає потребам розвитку молодих працівників і, особливо, потребам у професійній підготовці тощо [1].

Дитяча праця постійно привертає до себе увагу міжнародної спільноти, що знаходить своє відображення й конкретизацію в національному законодавстві: Кодекс законів про працю України, законах України „Про охорону праці”, „Про зайнятість населення”, „Про охорону дитинства”, наказах Міністерства охорони здоров'я України та ін.

Конвенція Міжнародної організації праці про мінімальний вік для прийому на роботу № 138, яка ратифікована Верховною Радою України передбачає, що кожний член Організації, для якого ця Конвенція є чинною, зобов'язується здійснювати національну політику, що має на меті забезпечення ефективної ліквідації дитячої праці й поступове підвищення мінімального віку для прийому на роботу до рівня, який відповідає найповнішому фізичному та розумовому розвитку підлітків. Мінімальний вік для прийому на роботу не повинен бути нижчим, ніж вік закінчення обов'язкової шкільної освіти та, в будь-якому випадку, не нижчим, ніж 15 років. При цьому Конвенція встановлює виняток для держав-членів Міжнародної організації праці, чия економіка й система освіти недостатньо розвинені, може після консультацій із зацікавленими організаціями роботодавців і працівників, де такі існують, спочатку встановити вік у 14 років як мінімальний [2].

Так, у статті 3 Конвенції зазначається, що мінімальний вік для прийому на будь-який вид роботи за наймом або іншої роботи, яка за своїм характером або через умови, у яких вона здійснюється, може завдати шкоди здоров'ю, безпеці чи моральності підлітка, не може бути нижчим, ніж 18 років. На підтвердження цього національним законодавством може допускатися прийом на роботу за наймом або на іншу роботу осіб віком від 13 до 15 років для легкої роботи, яка не є шкідливою для їхнього здоров'я або розвитку, не перешкоджає відвіданню школи та участі у програмах професійної орієнтації або підготовки чи їхнім можливостям скористатись отриманим навчанням.

Зазначені правові норми Конвенції визначені в законодавстві України, а саме, згідно із ст. 188 Кодексу законів про працю України від 10.12.1971 р. №

322-VIII (далі – КЗпП України) не допускається прийняття на роботу осіб молодше шістнадцяти років. За згодою одного із батьків або особи, що його замінює, можуть, як виняток, прийматися на роботу особи, які досягли п'ятнадцяти років. Для підготовки молоді до продуктивної праці допускається прийняття на роботу учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних закладів для виконання легкої роботи, що не завдає шкоди здоров'ю і не порушує процесу навчання, у вільний від навчання час до досягнення ними чотирнадцятирічного віку за згодою одного з батьків або особи, що його замінює. На кожному підприємстві, в установі, організації має проводитися спеціальний облік працівників, які не досягли вісімнадцяти років, із зазначенням дати їх народження (ст. 189 КЗпП України).

При цьому згідно із ст.190 КЗпП України забороняється застосування праці осіб молодше вісімнадцяти років на важких роботах і на роботах із шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах. Забороняється також залучати осіб молодше вісімнадцяти років до підіймання і переміщення речей, маса яких перевищує встановлені для них граничні норми. Перелік важких робіт і робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, а також граничні норми підіймання і переміщення важких речей особами молодше вісімнадцяти років затверджуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, за погодженням із центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони праці [3].

Ст.11 Закону України „Про охорону праці” від 14.10.1992 р. №2694-XII визначені наступні норми:

- заборона (обмеження) застосування праці неповнолітніх (заборона застосування праці неповнолітніх на важких роботах і роботах зі шкідливими і небезпечними умовами праці та на підземних роботах, також інших роботах, які можуть заподіяти шкоду їхньому професійному розвитку; встановлені граничні норми підіймання і переміщення важких речей неповнолітніми; забороняється залучати неповнолітніх до робіт вахтовим методом);

- залучення неповнолітніх до праці з певними обмеженнями (встановлення віку прийняття на роботу; медичні огляди; надання першого робочого місця; броня для прийняття на роботу; квота робочих місць; професійне навчання на виробництві; надання пільг щодо умов праці; обмеження звільнення з ініціативи роботодавця);

- обмеження трудового навантаження неповнолітніх (скорочена тривалість робочого часу; подовжена щорічна основна оплачувана відпустка; заборона направлення в службові відрядження, притягнення до надурочної роботи, роботи в нічний час, у вихідні, святкові та неробочі дні; зниження норми виробітку; пільги для працівників, які поєднують роботу з навчанням; обмеження щодо укладання договору про повну індивідуальну матеріальну відповідальність) [4].

Згідно із ст.21 Закону України „Про охорону дитинства” від 26.04.2001р. № 2402-III порядок застосування праці дітей визначається законодавством України про працю. Вік, з якого допускається прийняття дитини на роботу, становить 16 років. Діти, які досягли 15-річного віку, можуть прийматися на роботу, що не завдає шкоди їх здоров'ю і навчанню, за згодою одного з батьків або особи, яка їх замінює. Забороняється залучення дітей до найгірших форм дитячої праці, участі у важких роботах і роботах із шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах та до праці понад встановлений законодавством скорочений робочий час [5].

До найгірших форм дитячої праці належить, зокрема, робота, яка за своїм характером чи умовами, в яких вона виконується, може завдати шкоди фізичному або психічному здоров'ю дитини.

У Законі України „Про зайнятість населення” від 05.07.2012 р. № 5067-VI зазначено, що не можуть бути визнані безробітними особи віком до 16 років, за винятком тих, які працювали і були вивільнені у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці, реорганізацією, перепрофілюванням і ліквідацією підприємства, установи і організації або скороченням чисельності (штату) та додатковими гарантіями користується молодь, яка закінчила або припинила навчання у середніх загальноосвітніх школах, професійно-технічних або вищих навчальних закладах, звільнилася зі строкової військової або альтернативної (невійськової) служби і якій надається перше робоче місце, дітям (сиротам), які залишилися без піклування батьків, а також особи, яким виповнилося п'ятнадцять років і які за згодою одного із батьків або особи, яка їх замінює, можуть, як виняток, прийматися на роботу. Тривалість робочого часу учнів, які працюють протягом навчального року у вільний від навчання час, не може перевищувати для працівників віком від 16 до 18 років – 36 годин на тиждень, для осіб віком від 15 до 16 років (учнів віком від 14 до 15 років, які працюють в період канікул) – 24 години на тиждень [6].

У Законі України „Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні ” від 05.02.1993 р. № 2998-XII визначено, що молодь – це молоді громадяни України віком від 14 до 35 років та неповнолітніми вважаються особи до 18 років, але відсутнє визначення мінімального віку початку трудової діяльності [7].

У Наказі Міністерства охорони здоров'я України від 22.03.1996 р. № 59 „Про затвердження граничних норм підіймання і переміщення важких речей неповнолітніми” визначені граничні норми підіймання і переміщення важких речей неповнолітніми, які діють на всій території України і поширюються на всі підприємства, установи, організації, учбові заклади, а також на юридичних та фізичних осіб, які використовують працю підлітків від 14 до 18 років. Підлітків забороняється призначати на роботи, які пов'язані виключно з підійманням, утриманням або переміщенням важких речей [8].

До роботи, що потребує підіймання та переміщення важких речей, допускаються підлітки, які не мають медичних протипоказань, що засвідчено відповідним лікарським свідоцтвом. До тривалої роботи по підійманню та переміщенню важких речей підлітки до 15 років не допускаються. Робота підлітків з вантажами не повинна становити більше 1/3 робочого часу.

Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 31.03.1994 р. № 46 „Про затвердження Переліку важких робіт і робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці неповнолітніх” затверджено перелік важких робіт і робіт із шкідливими небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці неповнолітніх дітей [8].

Розглянемо міжнародний досвід деяких країн світу щодо праці неповнолітніх.

В Німеччині неповнолітні при виконанні трудових завдань мають бути, передусім, захищені від посягання на їх здоров'я, і при цьому робота не повинна бути перешкодою для їх всебічного розвитку.

В законі про охорону праці неповнолітньої молоді (Jugendarbeitsschutzgesetz) визначено вік початку трудової діяльності, тривалість робочого дня (тижня), перелік важких та небезпечних видів робіт або перелік невідповідних для них робіт. Згідно із цим законом дітям у віці від 13 до 15 років, зобов'язаним відвідувати школу впродовж повного учбового дня, дозволяється періодично виконувати протягом не більше 2-3 годин в день розповсюдження газет, журналів, інформаційних бюлетнів, рекламних листків та проспектів; працювати в приватному та сільськогосподарському домогосподарстві, виконувати доручення членів домогосподарств, доглядати за дітьми та іншими членами домогосподарства, допомагати при виконанні учбових завдань, доглядати за домашніми тваринами, закуповувати продукти та товари за винятком алкогольних, допомагати у підготовці до продажу сільськогосподарської продукції; допомагати при проведенні спортивних занять та заходів, а також непромислових акцій, заходів релігійних об'єднань, союзів і партій, якщо ці роботи є легкого характеру і придатні для дитячого організму та ін.

При цьому непридатною для дітей у віці від 13 до 15 років і підлітків у віці від 15 до 18 років вважається робота, яка пов'язана з необхідністю регулярно виконувати ручні дії з вантажем, що перевищує 7,5 кг, або нерегулярні операції з вантажем, що перевищує 10 кг, а також виконувати ручні дії, при яких доводиться утримувати або піднімати вантаж за допомогою фізичної сили, а також його тягнути, штовхати або пересувати; робота пов'язана з незручним для тіла людини положенням при додатковому фізичному навантаженні на нього та небезпечна для життя і здоров'я, передусім, робота на машинах і механізмах, робота при догляді за тваринами, оскільки у дітей недостатньо розвинене почуття усвідомлення безпеки і є незначний життєвий досвід [9].

Неповнолітнім не можна доручати виконання небезпечної роботи, тобто роботи, яка перевищує їх фізичні можливості або пов'язана з небезпечкою виникнення нещасного випадку. Це відноситься і до роботи в умовах дуже сильної жару або холоду, вологості, шуму, випромінювань або із застосуванням небезпечних для здоров'я матеріалів. Виключення з цього допускаються тільки у зв'язку з професійним навчанням підлітків. При видачі завдання на роботу роботодавець зобов'язаний вказати на можливу небезпеку і навчити безпечним прийомом її виконання та застосуванню заходів щодо охорони праці. Забороняється також виконання підлітками акордної роботи або роботи, що вимагає підвищеного проти нормального темпу її здійснення (як і включення їх у відповідні робочі бригади дорослих працівників). Виключення може бути зроблене тільки для тих підлітків, які вже закінчили курс професійного навчання на підприємстві. На гірничодобувних підприємствах забороняється робота під землею підлітків, така робота допускається тільки для підлітків старше 16 років у рамках їх професійного навчання або після його завершення.

У Великобританії, Австралії, США і Канаді роботодавець, що найняв неповнолітнього на роботу, зобов'язаний дотримуватися наступних правил: підліток не повинен працювати п'ят годин на шкільних уроках, його денна зайнятість не може перевищувати три години в звичайний учбовий день та 18 годин на тиждень та у дні, коли в школі немає занять (наприклад, у вихідні), він може працювати не більше 8 годин в день, під час канікул - не більше 40 годин в тиждень. При цьому зміна у підлітків починається не раніше сьомої години ранку, а закінчується не пізніше 19 години.

Законодавство про працю Республіки Білорусь містить норми, що регулюють застосування роботодавцями праці неповнолітніх. Цими нормами неповнолітнім надаються додаткові, в порівнянні з іншими працівниками, гарантії і пільгові умови. Обумовлено це тим, що неповнолітні, як правило, вперше вступають в трудові правовідносини, не мають досвіду роботи, потребують особливої охорони здоров'я та створення спеціальних умов безпеки праці.

Так, ст. 273 Трудового кодексу Республіки Білорусь визначає, що неповнолітні в трудових правовідносинах прирівнюються в правах до повнолітніх, а в сфері охорони праці, робочого часу, відпусток та деяких інших умов праці користуються гарантіями, встановленими Трудового кодексу Республіки Білорусь іншими актами законодавства, колективними договорами, угодами.

Трудовим кодексом Республіки Білорусь визначається, що неповнолітніми є особи, що не досягли 18 років. В той же час залежно від обсягу гарантій, пільгових умов і обмежень за умовами праці неповнолітніх, які можуть вступати в трудові правовідносини, можна умовно розділити їх на дві основні групи:

- у віці від 14 до 16 років (не включаючи осіб, що досягли 16-річного віку);
- у віці від 16 до 18 років.

При цьому законодавство про працю встановлює мінімальний вік особи, до досягнення якого роботодавець не має права прийняти її на роботу та укласти письмовий трудовий договір. Ст. 21 Трудового кодексу Республіки Білорусь визначає, що укладання трудового договору допускається з особами, які досягли 16 років. Крім того, друга частина цієї статті встановлює, що з письмової згоди одного з батьків (усиновлювача, опікуна) трудовий договір може бути укладений з особою, яка досягла 14-річного віку, для виконання легкої праці.

Неповнолітній може бути прийнятий тільки для виконання легкої роботи, яка не є шкідливою для його здоров'я і розвитку. Включення цієї умови спрямоване в першу чергу на запобігання негативного впливу виробничих чинників на розвиток, стан здоров'я, моральний і психічний стан неповнолітнього. При визначенні того, чи може неповнолітній виконувати визначену роботу, необхідно керуватися Переліком легких видів робіт, які можуть виконувати особи у віці від 14 до 16 років, затвердженим Постановою Міністерства охорони здоров'я Республіки Білорусь від 29 квітня 2000 р. № 9. Перелік легких видів робіт є вичерпним. Роботодавець не має права при прийомі на роботу або надалі доручити неповнолітньому виконання роботи, яка не передбачена вказаним Переліком [10].

Неповнолітній може бути прийнятий тільки для виконання легкої роботи, яка дає йому змогу відвідувати загальноосвітню школу та здобувати професійно-технічну освіту. Тобто, якщо неповнолітній приймається на роботу не на період учбових канікул, то роботодавцю доцільно зробити запит в учбовий заклад про режим навчання (зміну навчального дня, час початку і закінчення учбового заняття). Законодавцем додана цілком логічна вимога: робота не повинна завдавати збитку не лише відвідуваності загальноосвітньої установи, але і установи, що забезпечує здобуття професійно-технічної освіти.

У Російській Федерації трудове законодавство відповідно до Конституції, загальновизнаних принципів і норм міжнародного права та міжнародних договорів Російської Федерації встановлює гарантії трудових прав для неповнолітніх.

Особливості правового регулювання праці неповнолітніх встановлюються Трудовим кодексом Російської Федерації та іншими федеральними законами. Додаткові пільги, права і гарантії цим особам можуть встановлюватися також законами суб'єктів Російської Федерації, іншими нормативними правовими актами, що містять норми трудового права, колективними договорами, угодами, локальними нормативними актами з урахуванням принципу заборони дискримінації у сфері праці [11].

В Російській Федерації працювати може дитина після досягнення нею віку п'ятнадцяти років, яка здобуває основну загальну освіту та враховуючи, що робота такою особою повинна виконуватися у вільний від здобуття освіти час і без збитку для освоєння освітньої програми. Працювати також може і особа, що не досягла чотирнадцяти років. Пропонована підліткові роботи повинна належати до категорії легкої праці, що не завдає шкоди його здоров'ю; робота за трудовим договором повинна виконуватися лише у вільний від здобуття освіти час і без збитку для освоєння освітньої програми; на укладення трудового договору має бути отримана письмова згода одного з батьків (опікуна) і органу опіки та піклування.

Неповнолітні особи не можуть бути допущені до виконання робіт із шкідливими та (чи) небезпечними умовами праці, до підземних робіт, робіт, виконання яких може завдати шкоди їх здоров'ю та моральному розвитку (ігровий бізнес, робота в нічних кабаре і клубах, виробництво, перевезення і торгівля спиртними напоями, тютюновими виробами, наркотичними та іншими токсичними препаратами, матеріалами еротичного змісту), до робіт, що припускають перенесення (пересування) вантажів понад встановлені граничні норми (стаття 265 Трудового кодексу Російської Федерації).

Тобто, проведений правовий аналіз міжнародного досвіду щодо праці неповнолітніх доводить, що українське законодавство потребує вдосконалення щодо однозначного визначення мінімального віку початку трудової діяльності, поняття „легкої роботи для неповнолітніх”, умов їх праці та прийняття окремого нормативно-правового акту, в якому буде чітко визначено перелік видів легких робіт для неповнолітніх.

Список використаної літератури.

1. Європейська соціальна хартія (переглянута) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_062
2. Конвенція МОП № 138 “Про мінімальний вік для прийому на роботу”, 1973 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_054
3. Кодекс законів про працю: [прийнято Верховною Радою 10 груд. 1971 р. №322– VIII (Редакція від 24.02.2016р.)] – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/322-08>
4. Про охорону праці [Електронний ресурс]: Закон України від 14 жовтня 1992 року №2694-XII. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2694-12>
5. Про охорону дитинства [Електронний ресурс]: Закон України від 26 квітня 2001 року №2402-III. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>
6. Про зайнятість населення [Електронний ресурс]: Закон України від 5 липня 2012 року №5067-VI. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>
7. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні [Електронний ресурс]: Закон України від 5 лютого 1993 року N 2998-XII. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2998-12>
8. Офіційний сайт Міністерства охорони здоров'я України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.moz.gov.ua>
9. Томченко Б.Н. Правовое регулирование труда несовершеннолетних (анализ законодательства США и РФ) // Охрана прав несовершеннолетних в трудовой сфере. – Москва: изд-во Махаон, 2008 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://evolutio.info/content/view/289111kmftjr/50/>
10. Трудовой кодекс Республики Беларусь [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.pravoteka24.com/kodeksi_respublici_bielarus/504-trudovoy-kodeks-respublik
11. Труд несовершеннолетних в Российской Федерации: льготы, гарантии и ограничения [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://buhgalter24.at.ua/publ/kadrovyj_uchet/trud_nesovershennoletnikh_lgoty_garantii_i_ogra_70

Стаття надійшла до редакції 10.04.2017 р.